

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ МИСТЕЦТВ
ІМЕНІ І. П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО

ВОСКОБОЙНИКОВА ВІКТОРІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 783.2.071.1(470),,18/19”(043.3)

**ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ П. Г. ЧЕСНОКОВА
В КОНТЕКСТІ ПРАВОСЛАВНОЇ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
КІНЦЯ ХІХ – 1-ї ПОЛОВИНИ ХХ СТ.**

Спеціальність 17.00.03 – Музичне мистецтво

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Харків – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківській державній академії культури Міністерства культури України.

Науковий керівник

доктор мистецтвознавства, професор
Польська Ірина Іллівна
Харківська державна академія культури,
професор кафедри теорії та історії музики

Офіційні опоненти:

доктор мистецтвознавства, професор
Стахович Олександр Григорович,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка,
професор кафедри методики музичного
виховання, співу та хорового диригування

кандидат мистецтвознавства
Сахно Ігор Леонідович,
Харківський національний університет
мистецтв імені І. П. Котляревського,
старший викладач кафедри сольного
співу

Захист відбудеться «_20_» вересня 2018 р. об __11__ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.871.01 Харківського національного університету мистецтв імені І. П. Котляревського за адресою: 61003, м. Харків, майдан Конституції, 11/13, ауд. 58.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного університету мистецтв імені І. П. Котляревського за адресою: 61003, м. Харків, майдан Конституції 11/13.

Автореферат розісланий «_16_» серпня 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат мистецтвознавства, доцент

М. С. Чернявська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Невід'ємною складовою сучасного вітчизняного культурного простору є відродження ролі релігійного начала в суспільному житті, повернення до духовної традиції, насамперед – православної. Саме тому важливим напрямом музичної науки сьогодення є дослідження жанрово-стильових та змістовно-семантичних засад православної духовної музики, її історичного шляху, специфіки церковного канону та особливостей його філософсько-мистецької інтерпретації. Тож особливою галуззю музичної думки є літургійне музикознавство.

Одним із найвидатніших духовних композиторів кінця XIX – 1-ї пол. XX ст. є Павло Григорович Чесноков (1877–1944), який у своїй творчості узагальнив досягнення тисячолітнього розвитку православної хорової традиції. Симптоматично, що останній великий твір митця (ор. 50) датований трагічним 1917 р., що став нездоланною межею подальшого розвитку православної культури. У радянські часи твори П. Г. Чеснокова з великим успіхом виконувались за кордоном, а з 90-х рр. XX ст. відбулося справжнє відродження творчої спадщини композитора на пострадянському просторі.

Незважаючи на надзвичайну популярність творів митця у сучасній храмовій та концертній практиці, суто теоретичне осягнення особливостей його творчого доробку досі залишається актуальною проблемою сучасного музикознавства. Окремі спостереження щодо цього містяться лише у деяких дослідженнях останньої доби: у монографії Н. Гуляницької, дисертаціях А. Ковальова, М. Нікушиної, С. Осадчої, Н. Середи, О. Скобелевої, Дж. Кейта (J. Keith), наукових статтях О. Борисової і Н. Погорелової, К. Дмитревської, Л. Кравець, Н. Кузіної, С. Осадчої, К. Нікітіна, К. Птиці, І. Сапунової, О. Стахевича, Д. Яковлевої, прот. А. Нефедова та ін. Попри величезне художньо-естетичне і загальнокультурне значення та виконавську популярність композиторської спадщини П. Г. Чеснокова, ані в українському, ані в зарубіжному музикознавстві дотепер немає самостійних, окремих наукових праць, спеціально призначених висвітленню творчої діяльності митця, розкриттю його ролі в історії православної музики та її основних жанрів, а також компаративному аналізу його літургійних творів різних років (насамперед у жанрі Всенощного бдіння).

Отже, актуальність обраної теми дослідження зумовлена:

- величезною значущістю православної духовної музики та її провідних жанрів (Літургії та Всенощного бдіння) в сучасному культурному просторі;
- визначною роллю П. Г. Чеснокова як зберігача та продовжувача традицій православного музичного мистецтва;
- практичною відсутністю наукових розвідок, спеціально призначених творчій діяльності П. Г. Чеснокова та аналізу його художньої спадщини.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі теорії та історії музики Харківської державної академії культури згідно з науковою темою кафедри «Музика і музикознавство в контексті світового культурного часопростору» та відповідає комплексній темі науково-

дослідної роботи ХДАК «Вітчизняна та світова культура: історико-теоретичні аспекти» (Державний реєстраційний номер 0109000511). Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради ХДАК (протокол № 6 від 26 грудня 2014 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є визначення історичної ролі П. Г. Чеснокова у контексті православної музичної культури ХІХ – 1-ї пол. ХХ ст.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення низки конкретних завдань, зокрема:

- окреслити основні етапи становлення та розвитку православної філософської думки ХІХ – поч. ХХ ст. та її вплив на розвиток богослужбового співу;
- розкрити особливості віддзеркалення релігійно-філософських ідей кінця ХІХ – поч. ХХ ст. у музичному мистецтві;
- висвітлити герменевтичний сенс літургійних жанрів православної музичної традиції;
- виявити особливості авторського інтерпретування канонічних жанрів православної музики;
- охарактеризувати художньо-естетичні засади творчої діяльності П. Г. Чеснокова в історико-культурному контексті ХІХ – 1-ї половини ХХ ст. та виявити жанрово-стильові особливості його композиторської творчості;
- створити системну періодизацію композиторської спадщини П. Г. Чеснокова та надати загальну характеристику основних етапів його творчої діяльності;
- виявити системний характер стильових трансформацій творчої діяльності П. Г. Чеснокова та визначити жанрову типологію його композиторського доробку;
- здійснити компаративний аналіз циклів «Всенощного бдіння» П. Г. Чеснокова та визначити специфіку еволюції літургійних жанрів у творчості митця;
- ввести до наукового обігу маловідомі цикли П. Чеснокова «Всенощне бдіння звичайного наспіву» та «Божественна літургія Св. Іоанна Златоуста» ор. 50.

Об'єкт дослідження – музичне мистецтво православної традиції кінця ХІХ – 1-ї половини ХХ ст.

Предмет дослідження – творча діяльність П. Г. Чеснокова в контексті православної музичної культури кінця ХІХ – 1-ї половини ХХ ст.

Матеріалом дослідження є композиторський доробок П. Г. Чеснокова, що містить понад 500 духовних та світських творів: Всенощні бдіння (ор. 21, 44, 50), Літургії (ор. 15, 16, 24, 42, 50), Панахиди (ор. 12, 30, 39), Молебень (ор. 46), концерти (ор. 40, 41, 43 45, 49), цикли змінних піснеспівів (ор. 17–20, 22, 25, 47), світські хори (ор. 2, 4, 13, 14, 28, 29, 31–35, 52, 55), романси (ор. 1) тощо.

Методи дослідження. Наукові положення дисертації аргументовані на рівні методології сучасного історичного і теоретичного мистецтвознавства. Методологія дослідження базується на використанні сукупності фундаментальних загальнонаукових та спеціальних музикознавчих методів та підходів:

- *історичний підхід (історико-генетичний та історико-контекстний методи)*, що дозволив висвітлити шляхи еволюції канонічної православної музики, зокрема її літургійних жанрів, реконструювати творчу біографію П. Г. Чеснокова та визначити його роль в історико-культурному контексті кінця ХІХ – 1-ї пол. ХХ ст.;

- *системний підхід*, що дозволив створити жанрову типологію композиторського доробку П. Г. Чеснокова, виявити системний характер стильових трансформацій його творчої діяльності, створити системну періодизацію композиторської спадщини митця, а також окреслити місце літургійних творів в системі православного богослужбового співу;
- *культурологічний підхід*, що сприяв виявленню культуротворчої ролі П. Г. Чеснокова в історії православної духовної музики та розвитку Всенощної як жанру музичного мистецтва;
- *герменевтичний метод*, що уможливив розкриття глибинного сенсу літургійних жанрів православної музичної традиції;
- *компаративний метод*, що дозволив виявити змістовні трансформації в інтерпретації П. Г. Чесноковим жанру Всенощного бдіння у його циклах ор. 21, ор. 44, ор. 50, а також визначити відмінності між канонічними та авторськими моделями літургійних творів;
- *метод жанрово-стильового аналізу*, що дозволив виявити характерні ознаки композиторського стилю П. Г. Чеснокова, визначити шляхи його еволюції, створити жанрову систематику творчої спадщини митця та розкрити жанрові та стильові особливості розглянутих творів;
- *інтерпретаційний метод*, що сприяв розкриттю специфіки авторського трактування П. Г. Чесноковим жанрової моделі циклу Всенощного бдіння, а також змістовних особливостей різних композиторських версій одного і того ж канонічного тексту;
- *методи виконавського аналізу*, що дозволили характеризувати фактурно-виконавські прояви композиторського задуму в обраних творах.

Теоретичною базою дисертації є наукові праці в галузі: *літургійного музикознавства, історії православної духовної музики* (С. Аверинцев, В. Бойко, Д. Болгарський, Т. Владишевська, І. Гарднер, Н. Герасимова-Персидська, Н. Гуляницька, С. Зверева, В. Мартинов, В. Металлов, В. Медушевський, С. Осадча, М. Рахманова, Н. Серeda, О. Цуранова); *літургики та теорії богослужбового співу* (І. Дмитревський, М. Кавасіла, архим. Кипріан (Керн), І. Сахно, М. Скабалланович, протопресв. О. Шмеман); *праці, присвячені життєвому шляху та творчій діяльності П. Чеснокова* (Н. Гуляницька, К. Дмитревська, Л. Кравець, Н. Кузіна, О. Ковальов, А. Нефедов, К. Нікітін, С. Осадча, І. Сапунова, О. Стахевич, О. Скобелева, J. Keith); *історичного та теоретичного музикознавства* (Б. Асаф'єв, Л. Мазель, В. Москаленко, Є. Назайкінський, І. Польська, В. Протопопов, І. Пясковський, В. Редя, С. Скребков, А. Сохор, І. Способін, В. Цуккерман, В. Холопова, Ю. Холопов, Л. Шаповалова); *жанрової специфіки музики православної Літургії та Всенощного бдіння* (Н. Гуляницька, О. Ковальов, В. Медушевський, М. Нікушина, С. Осадча, В. Протопопов, Н. Серeda, О. Скобелева, О. Урванцева); *хорознавства та регентської діяльності* (В. Булгаков, В. Васильєв, Ю. Воскобойнікова, О. Ковін, Є. Кустовський, О. Нікольський, К. Птиця, П. Чесноков); *філософії та естетики* (М. Бердяєв, В. Бичков, Г. Гегель, М. Громов, В. Зеньковський, О. Лосєв, А. Михайлов, І. Мейендорф, А. Хомяков,

С. Франк, Ф. Шлегель, В. Шестаков); *культурології* (П. Гуревич, Г. Драч, Т. Ливанова, Ю. Лотман, В. Шейко); *історії, зокрема історії церкви* (І. Власовський, Є. Голубинський, М. Гордійчук, О. Карташев, І. Никитенко); *мемуарні твори* (А. Гречанинов, М. Чайковський).

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим спеціальним дослідженням, присвяченим теоретичному осягненню творчої діяльності П. Г. Чеснокова як визначного явища музичної культури кінця ХІХ – 1-ї пол. ХХ ст.

У результаті здійснених розвідок *вперше*:

- визначено роль П. Г. Чеснокова в історико-культурному контексті кінця ХІХ – 1-ї пол. ХХ ст.;
- охарактеризовано художньо-естетичні засади творчої діяльності П. Г. Чеснокова та виявлено жанрово-стильові особливості його композиторської творчості;
- створено системну періодизацію композиторської спадщини П. Г. Чеснокова та надано загальну характеристику основних етапів його творчої діяльності;
- виявлено системний характер стильових трансформацій творчої діяльності П. Г. Чеснокова, визначено жанрову типологію його композиторського доробку;
- визначено специфіку еволюції літургійних жанрів у творчості П. Г. Чеснокова, окреслено її основні етапи та чинники;
- здійснено компаративний аналіз циклів Всенощного бдіння (ор. 21, ор. 44, ор. 50) та Літургії (ор. 50), створених П. Г. Чесноковим;
- введено до наукового обігу маловідомі цикли П. Г. Чеснокова «Всенощне бдіння звичайного наспіву» та «Божественна літургія Св. Іоанна Златоуста» ор. 50.

Удосконалено:

- визначення герменевтичного сенсу літургійних жанрів православної музичної традиції (насамперед Всенощного бдіння);
- висвітлення кристалізації єдиної драматургічно-композиційної парадигми циклу Всенощного бдіння в творчості митців Нового напрямку.
- розуміння особливостей авторської інтерпретації канонічних жанрів Всенощного бдіння та Літургії;

Подальшого розвитку отримали:

- уявлення про розвиток православної філософської думки та її вплив на духовну музику;
- наукова реконструкція творчої біографії П. Г. Чеснокова;
- характеристика музично-виразових атрибутів літургійних жанрів у творчості композиторів Нового напрямку.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості використання основних положень та висновків дисертації в подальших наукових розвідках у сфері православного літургійного музикознавства, а також у виконавській і педагогічній діяльності (у вузівських курсах «Історія світової музичної культури», «Філософія музики», «Духовна музика», «Історія та теорія виконавського мистецтва», «Історія хорового мистецтва», «Хорознавство») та богослужбовій практиці.

Апробація результатів дослідження. Дисертація обговорювалась на засіданнях кафедри теорії та історії музики ХДАК. Основні положення та висновки дослідження були оприлюднені на 12 міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях: «Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку» (Харків, ХДАК, 2015; 2016); «Культура та інформаційне суспільство XXI століття» (Харків, ХДАК, 2006, 2007, 2009; 2012; 2013; 2015; 2016); «Музикознавчі студії» (Львів, ЛНМА ім. М. В. Лисенка, 2015), XXVI Міжнародного наукового читання пам'яті Л. С. Мухарынської (Мінськ, Білоруська державна академія музики, 2017); «Мистецтво та шляхи його осмислення в дослідженнях молодих науковців» (Харків, ХНУМ ім. І. П. Котляревського, 2017).

Публікації. За темою дисертації загалом здійснено 17 публікацій: 3 наукові статті у фахових виданнях, затверджених МОН України, 3 статті у міжнародних наукометричних виданнях, а також 11 тез доповідей в збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура дисертації. Дисертація складається зі Вступу, 3-х Розділів з підрозділами і короткими висновками, загальних Висновків, Списку використаних джерел (347 позицій) та 3 Додатки. Загальний обсяг дисертації становить 246 сторінок, з них основного тексту – 174 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Вступ містить обґрунтування базових положень (предмету, об'єкту, мети і завдань) дисертації. Розкрито теоретичну базу та методи дослідження, новизну та практичну значущість отриманих результатів; наводяться відомості про апробацію і структуру роботи.

Розділ 1 «Концептуально-теоретичні засади дослідження» присвячений питанням теоретичного осмислення творчої діяльності П. Г. Чеснокова в проблемному полі музикознавства.

У підрозділі 1.1 «Творча постать П. Г. Чеснокова у дзеркалі музикознавчої думки» реконструйовано основні віхи біографії П. Г. Чеснокова, визначено характер і роль його творчої діяльності в культурно-історичному контексті кінця XIX – 1-ї половини XX ст. та надано огляд історіографії за темою дослідження.

Постать Павла Григоровича Чеснокова є однією з найзначніших в православному мистецтві Срібної доби. Багатогранна творча діяльність митця була перш за все пов'язана з православною Церквою, з богослужбовим співом і духовною музикою. Усі сфери творчої діяльності П. Г. Чеснокова (композиторська, регентська, виконавсько-хормейстерська, педагогічна, науково-методична, культурно-просвітницька) є взаємопов'язаними, зокрема жанровий спектр композиторської спадщини митця значною мірою зумовлений його регентською та педагогічною практикою. Величезної відомості та поваги митець здобув як один з кращих регентів свого часу. Він викладав в Синодальному училищі та Інституті шляхетних дівчат у Москві, на регентських курсах в Петербурзі, брав участь у регентських з'їздах та

численних духовних концертах, зокрема у Харкові (1911). У радянський період діяльності П. Г. Чеснокова домінують передусім світські напрями (керування Державною академічною капелюю та хором Московської державної філармонії; викладання у Московській консерваторії, де він очолював відділ хорового диригування та керував студентським хором; створення нової галузі музичної науки – хорознавства). Світського характеру переважно має й композиторський доробок останніх років життя митця.

Існуючий корпус досліджень, пов'язаних з ім'ям П. Г. Чеснокова, містить:

- фундаментальні праці з історії та теорії богослужбового співу, де творчість П. Г. Чеснокова окремо не розглядається (І. Гарднер, Н. Герасимова-Персидська, Н. Гуляницька, В. Мартинов, В. Металлов).
- статті публіцистичного характеру, присвячені переважно творчій особистості П. Г. Чеснокова (архим. М. Веретенников, Н. Кузіна, Г. та А. Нефедови, К. Нікітін, К. Птиця, І. Сапунова);
- музикознавчі статті, присвячені творчості П. Г. Чеснокова (К. Дмитревська, Л. Кравець, С. Осадча, О. Стахевич, J. Keith);
- дисертації, присвячені проблемам богослужбового співу, його витокам, сучасному стану, жанрам та персоналіям, де висвітлені певні аспекти творчості П. Г. Чеснокова (А. Ковальов, М. Нікушина, В. Редя, С. Осадча, Н. Середа, О. Скобелева, О. Урванцева, С. Хватова, J. Keith).

Суттєвий внесок до розвитку проблематики, пов'язаної зі сферою духовної музики, здійснено харківськими музикознавцями (О. Александрова, В. Бойко, Ю. Воскобойнікова, І. Сахно, О. Цуранова та ін.).

У підрозділі 1.2 «Стильові особливості та жанрова типологія творчості П. Г. Чеснокова» визначено жанрово-стильову специфіку творчості П. Г. Чеснокова. Зазначено, що композиторський стиль митця детермінований його належністю до Нового напрямку духовного мистецтва, який ставив за мету пошук нових засобів вираження церковної музики. У духовній творчості майстра вірність церковному канону поєднується із прагненням надати композиції динамічності та наскрізного розвитку. П. Г. Чесноков сприймав хор як оркестр людських голосів. Саме тому в його духовних творах особливого значення набули принципи тембрової організації, детерміновані філософсько-релігійним світосприйняттям митця, його картиною світу та її музично-естетичним віддзеркаленням. Виявлено особливості авторського стилю та творчого мислення П. Г. Чеснокова, що розкриваються на мелодико-інтонаційному, ладогармонічному, метроритмічному, фактурно-тембровому та композиційно-драматургічному рівнях. Надано жанрову типологію творчого доробку митця за: 1) сферою функціонування; 2) способом виконання; 3) виконавським складом; 4) акустичною структурою; 5) гендерним складом; 6) типом вербального тексту; 7) жанровим призначенням; 8) жанровим типом композиції; 9) типом тематичного матеріалу.

У підрозділі 1.3 «Композиторська спадщина П. Г. Чеснокова: досвід системної періодизації» систематизовано увесь мистецький доробок П. Г. Чеснокова

за хронологічними та стильовими ознаками. Здійснено періодизацію композиторської діяльності П. Г. Чеснокова, зумовленої еволюцією його авторського стилю та історичним контекстом мистецької біографії. Визначено основні етапи його творчого шляху: 1) 1-й світський (початковий) період (1895–1905); 2) 1-й літургичний період (1906–1909); 3) 2-й світський період (1909–1911); 4) 2-й літургичний період (1912–1917); 5) 3-й світський період (1917–1944).

Розділ 2 «Релігійно-філософська думка 2-ї пол. XIX – поч. XX ст. та її віддзеркалення у православній духовній музиці Срібної доби» присвячений аналізу духовних та філософсько-релігійних настанов, що панували в мистецтві та культурі цього часу.

У підрозділі 2.1 «Становлення та розвиток православної філософської думки та її вплив на розвиток богослужбового співу» окреслено основні етапи становлення православної релігійно-філософської думки, розкрито їх вплив на розвиток богослужбового співу. Надано загальну характеристику основних етапів розвитку православно-філософської думки (за В. Зеньковським) та визначено характер їх проекції на церковно-музичне мистецтво. Підкреслено особливу значущість для православної філософської думки та духовної музики категорій соборності, святості, подвижництва, а також принципу присутності.

У підрозділі 2.2 «Відбиття релігійно-філософських ідей кінця XIX – початку XX ст. у духовному та світському музичному мистецтві» розкрито основні ідеї, притаманні релігійно-філософській думці цієї епохи. Відродження високого духу православного співочого мистецтва Срібної доби корелює з ідеями «вищого планетарного сенсу», що характеризують всю релігійну культуру поч. XX ст. Хорова музика Срібної доби, що стала символом ренесансу релігійного мистецтва, вмістила цілий спектр філософсько-естетичних та моральних ідей, співзвучних духові часу: 1) поняття соборності як духовної домінанти православного світовідчуття (К. Аксаков, М. Бердяєв, Л. Карсавін, М. Лосський, П. Флоренський, С. Франк, О. Хомяков); 2) пріоритет «соборного» (хорового) начала як прояву ідеї «всеєдності» (започаткованої Ф. Шеллінгом та подалі розробленої В. Соловйовим); 3) синтез мистецтва і релігії як можливість реалізації теургічної творчості, виходу за межі людського буття (С. Булгаков, А. Бєлий, І. Ільїн, В. Соловйов, Є. Трубецької, П. Флоренський); 4) панестетизм як уявлення про красу як глибинну сутність світу та його найвищу силу (Ф. Шеллінг, В. Соловйов, Ф. Достоєвський), 5) розширення меж художнього осмислення дійсності, прагнення до досягнення надчасових і надпросторових понять Вічності, Світової Душі, Божественного Духу, гармонії Космосу тощо; 6) підвищений психологізм, що проявляється як втілення взаємодій мікро- і макрокосму; 7) звернення до стародавніх шарів духовної культури як джерела вічних моральних цінностей – правди, добра, справедливості, милосердя.

У підрозділі 2.3 «Кристалізація єдиної драматургічно-композиційної парадигми циклу Всенощного бдіння в композиторській творчості: історичний аспект» розкрито взаємодію понять канонічного та авторського в музичному мистецтві. Процес становлення жанрової літургійної форми, поступового відбору та типізації хорових номерів, стилістичного освоєння церковно-канонічних форм в

дисертації розглянуто в історичному контексті. Розвиток єдиної композиційної парадигми циклу Всенощного бдіння та Літургії, започаткованої П. Чайковським, відбувся в творчості композиторів Нового напрямку (О. Архангельського, О. Гречанінова, М. Іпполітова-Іванова, О. Нікольського, С. Панченка, С. Рахманінова, М. Черепніна, П. Чеснокова, К. Шведова). Дисертантом запропоновано класифікацію літургійних творів за типами взаємодії канонічного та авторського начал.

У підрозділі 2.4 «Художньо-естетичні ідеї «нової церковної музики» в творчості композиторів Нового напрямку в духовному мистецтві Срібної доби» висвітлено художньо-естетичні засади Нового напрямку, що ґрунтуються на досвіді національної композиторської школи, принципах синтезу церковного розспіву і народної пісенності. Найважливіший внесок до практичної реалізації зазначених принципів здійснений митцями, які належали до творчої школи Синодального училища (С. Смоленський, О. Кастальський, О. Нікольський, М. Голованов, О. Чесноков, П. Чесноков та ін.).

Основними досягненнями митців Нового напрямку є: 1) стильовий синтез традиційного богослужбового канону з художніми формами музичного мистецтва; 2) формування циклів Літургії та Всенощного бдіння як окремих жанрів духовної музики, феномен яких полягає у взаємодії богослужбово-канонічного начала з відносною самостійністю витвору музичного мистецтва, тією чи іншою мірою позначеного композиторською індивідуальністю.

У Розділі 3 «Творчість П. Г. Чеснокова: інтерпретація літургійних жанрів» визначено специфіку еволюції літургійних жанрів у творчості П. Чеснокова, окреслено її основні етапи та чинники.

У підрозділі 3.1 «Жанри Всенощного бдіння та Літургії у православній музичній традиції: герменевтичні аспекти осягнення» висвітлено герменевтичний сенс літургійних жанрів православної музичної традиції (насамперед Всенощного бдіння). Всенощне бдіння та Літургія – циклічні літургійні жанри добового богослужбового кола православної традиції, які посідають особливе місце у композиторській та виконавській практиці. Структура та зміст богослужінь добового кола мають чітку регламентовану організацію, що склалася ще з прадавніх часів. Атрибутами богослужіння є: 1) неоднорідність, багатомірність хронотопу; 2) відсутність причинно-наслідкових зв'язків, дискретності і лінійності як утілення ідеї кругообігу світового Вселенського часу, в якому життя по волі Божій є важливішим за час і простір в їх земному вимірі; 3) континуальність і заокругленість служби як відбиття надісторичного характеру часу, адже повний богослужбовий цикл не обмежений Всенощною, знаходячи своє завершення в Літургії, кульмінацією якої є Євхаристійний канон; 4) модель Лествиці як символу духовного сходження.

Характерною жанровою ознакою Всенощної є ієрархічність, що визначає музично-богослужбову структуру як тріаду: пісенспів – малий цикл – чинопоследовність. Ієрархічністю позначено не лише співвідношення мікро- і макрорівнів в межах циклічної чинопоследовності, але й місце та розташування богослужбового чину в жанровій системі духовно-музичного мистецтва кінця XIX – поч. XX ст.

У підрозділі 3.2 «Еволюція жанру Всенощного бдіння у творчості П. Г. Чеснокова» здійснено компаративний аналіз 3-х циклів Всенощного бдіння (ор. 21, ор. 44, ор. 50) та Літургії (ор. 50) П. Г. Чеснокова.

У пункті 3.2.1 «„Піснеспіви Всенощного бдіння“ ор. 21: шлях до стильової цілісності» проаналізовано створений П. Г. Чесноковим на ранньому етапі творчості (1900–1907) перший з його літургійних циклів – «Піснеспіви Всенощного бдіння», ор. 21, який є результатом праці митця над вивченням особливостей великого знаменного розспіву. Ор. 21 є повним циклом Всенощного бдіння, де представлені не лише основні наспіви богослужіння, але й Єктенії, Співи на кафедрі тощо. Важливими стильовими засобами, що синтезують пошуки у сфері аранжування давніх розспівів, у циклі є: 1) темброва драматургія розвитку в горизонтальному розгортанні (тембризація), прийом включення/виключення голосів, ефекти антифону; 2) відтворення церковного дзвону засобами метроритму, фактури та динаміки; 3) моноритмічна єдність голосів як уособлення ідеї соборності; 4) контрасти метричності / строфічності; 5) переважання плагальності; 6) значна роль ісонів; 7) підкреслення діатонічних церковних ступенів; 8) розгортання як засіб мотивно-тематичного розвитку; 9) наскрізна динаміка; 10) розвинена мікродинаміка; 11) нівелювання повторності шляхом безперервного розвитку музичної тканини через комплементарність, варіантність, фактурні зміни; 12) використання виразових можливостей фактури; 13) велика роль унісонів; 14) епізодичне псалмодування.

В ор. 21 архаїчні стильові ознаки органічно вписані у контекст великої циклічної форми з наскрізним застосуванням принципів концертнування (зіставлення tutti – solo) та багаторівневого контрасту (метричність / аметричність, динамічні співставлення, горизонтальний/вертикальний тип викладу).

У пункті 3.2.2 «„Найголовніші піснеспіви Всенощного бдіння“ ор. 44: синтез сакральності та концертності» проаналізовано цикл «Найголовніші піснеспіви Всенощного бдіння», ор. 44 (1915), у якому поєднано сакральність та концертність. За типом ор. 44 належить до циклів мішаного характеру і містить як оригінальні авторські композиції, так і гармонізації архаїчних розспівів – знаменного («Ангельський собор», «Від юності моя») та київського («Воскресення Христове», «Взбранній воеводі»).

Митець створює цикл шляхом комбінування церковних мелодій, об'єднаних за певними ознаками, що сприяє формуванню цілісної інтонаційної, гармонічної, темброво-фактурної сфери, та «спрощенню техніки», а саме: 1) повернення до мажоро-мінорної ладової основи, що не претендує на гласову модальність; 2) діатоніка з незначною модуляційною хроматикою; 3) імітаційно-підголоскова поліфонія (з терцієвими подвоєннями); 4) насичення фактури секвенціями, колористичними ефектами (дзвони); 5) численні атрибути концертності; 6) поєднання строфічної будови з формами другого плану (тричастинність, рондо).

У циклі ор. 44 відбулася кристалізація композиторського стилю П. Г. Чеснокова. Творчі знахідки митця органічно вписані у контекст світової музики епохи, поєднуючи канони церковного співу зі світськими концертними

традиціями («реставрація» тонального принципу мислення, протиставлення метричності як символу сучасності – аметричності, строфічності як символу архаїчності; лінійності, варіантності як утілення ідеї множинності шляхів духовного – моноритмічності як символу соборності). Цикл об'єднаний логікою тонально-гармонічного розвитку, де відображено висхідний вектор як символ Лествиці.

У пункті 3.2.3 «„Всенощне бдіння звичайного наспіву“ та „Божественна літургія Св. Іоанна Златоуста звичайного наспіву“ ор. 50 як підсумок творчих пошуків митця у царині православної хорової традиції» надано аналіз останнього літургійного твору П. Чеснокова ор. 50, що містить цикли Всенощного бдіння та Літургії Св. Іоанна Златоуста та є квінтесенцією творчих надбань композитора у сфері літургійних жанрів. При порівнянні зазначених циклів виявлено суттєві відмінності між ними. У Всенощному бдінні переважають моноритмічний виклад, строфічність, відсутність тактового розміру. Подібність викладу всіх номерів циклу відбиває прагнення композитора до стилістичної цілісності, що є основою естетики Нового напрямку. Гармонічна мова синтезує ознаки гласової гармонізації та класичної функціональної гармонії. У фактурі переважає крупний «фресковий» мазок, мікронюансування майже відсутнє. Драматургічний розвиток здійснюється через контрасти динаміки та фактури.

Напротивагу цьому, музична тканина Літургії відзначена різноманітністю численних художньо-композиційних прийомів, іноді навіть ілюстративністю; значною роллю мікронюансування. П. Чесноков зберігає ознаки концертності (прийоми тембризації, наскрізної драматургії, елементи *concertando*). Попри це, ор. 50 майже неможливо уявити на концертній естраді. Стрункість та цілісність композиції свідчить про те, що прийоми, які митець шліфував протягом своєї творчої діяльності, повністю та органічно уведено у контекст церковного обіходу.

Порівнюючи ор. 50 з ор. 21 та 44, слід відзначити зростання ролі моноритмічного фактурного викладу як символу соборності. (згадаємо, що ор. 50 написаний у 1917 р, коли особливо відчувалась потреба у колективній соборній молитві, здатній «пробити небеса»).

У **Висновках** узагальнено результати проведеного дослідження. Сутність авторської концепції становлять такі положення:

1. Осягнення творчості П. Чеснокова неможливе без розуміння герменевтичного сенсу християнської символіки, що панує у змісті текстів, дій і структури богослужіння та його музичних аспектів. Основи християнського віровчення символічно втілюються в основних частинах добового кола богослужіння – Всенощному бдінні та Літургії. Кожна з частин добового богослужіння підкоряється чіткому ієрархічному викладу та має особливий духовний сенс. Православний цикл богослужіння є зразком безперервного розвитку, що прагне до вищої кульмінації, якою є Літургія. Ця модель, що становить основу православного обряду, трактується як Лествиця – духовне сходження до святості, «пошук абсолютного добра» (за В. Лосським).

2. Еволюція церковної музичної традиції щільно пов'язана з розвитком православної релігійно-філософської думки, який відбувався (за В. Зеньковським) упродовж 3-х етапів. 1-й етап (XI – поч. XVII ст.) тісно пов'язаний з ідеями візантійського християнства. На формування духовності та національно-релігійно-філософську самосвідомість цієї доби принципово вплинули ідеї соборності, свободи волі і самовизначення людини, святості, подвижництва. У церковній музиці діє принцип присутності, коли включеність музики в ритуально-символічну дію народжує в людині почуття причетності до вищих таємниць. Ці настанови знайшли своє відзеркалення у давньоруській теорії богослужбового співу – закінченій і самодостатній системі, що вважалася надмузичною.

2-й етап (серед. XVII – 1 пол. XIX ст.) пов'язаний з секуляризаційними процесами Нового часу, засвоєнням православними мислителями теоретичної спадщини західного зразка. В центрі нового світогляду стає не віра, а розум, знання, що базуються на науці та експериментальному пізнанні. В богослужбовій практиці ці процеси знайшли відображення у так званому «зламі» від богослужбового співу до церковної музики, у впровадженні і закріпленні елементів західноєвропейської музичної культури.

3-й етап (2-га пол. XIX – поч. XX ст.) позначений поверненням філософської думки до церковних витоків (діяльність слов'янофілів та їх послідовників). Творчо осмислюючи досвід європейської філософії крізь призму патристики, мислителі цієї доби закладають основи нової релігійної філософії.

3. Основою нового світовідчуття початку XX ст. стають ідеї синтезу мистецтва та релігії як можливості реалізації теургічної творчості. Музична естетика православного богослужіння ґрунтується на Софійно-теургічних принципах, виявляючи цілісність біблійних співів за духом і настроєм, підпорядкованість їх єдиній ідеї. З особливою значущістю починає розроблятися в музиці тема національної самобутньої краси. Хорова православна музика стає символом ренесансу релігійного мистецтва, проявом ідеї соборного начала та всеєдності.

4. Музична культура Нового часу, що є віддзеркаленням антропоцентричної культурної парадигми, позначена тенденціями до секуляризації та десакралізації ритуалів поряд із зростанням ролі автора-митця. Становлення та розвиток у XIX ст. ідей оновлення православної духовної музики зумовлює новий погляд на проблеми сутності канону та характеру взаємодії канонічної церковно-співочої традиції й оригінальної авторської композиторської творчості.

Феномен авторських літургійних жанрів межі XIX-XX ст. полягає у взаємодії богослужбово-канонічного начала з відносною самостійністю витвору музичного мистецтва. Дисертантом визначено 3 типи поєднання церковного канону та авторського задуму в літургійних жанрах: 1) твори, жанрово-інтонаційним підґрунтям яких є обробка давніх розспівів; 2) оригінальні музичні твори на канонічні тексти (з авторською інтерпретацією змістово-жанрових та мовно-стилістичних характеристик канонічної духовно-музичної традиції); 3) мішаний тип циклу, що містить як церковні обробки, так і оригінальний музичний матеріал, створюючи самобутній стильовий синтез.

5. Художньо-естетичні засади та стильові особливості творчості П. Г. Чеснокова проаналізовано за основними параметрами музичного мислення. Провідними принципами звуковисотної організації у творчості композитора є: використання справжніх давніх розспівів або властивих ним мелодико-ритмічних структур; проєкція церковної мелодії на різні голоси хорової фактури, які забезпечують фактурно-темброву варіантність; комплементарний принцип фактурного викладу, що запобігає наскрізному чотириголосю; усвідомлення ролі унісонів, октавних подвоєнь як уособлення вселенської гармонії, їх використання для підсилення виразовості тексту; несиметричні синтаксичні конструкції, залежні від розміру та характеру словесної строфи; уведення елементів псалмодії до багатоголосної фактури.

Основою ладотональної стилістики композитора є: осмислення мелодії як квінтесенції ладової інтонаційності, а гармонії як виразового засобу, здатного підкреслити смислові акценти; застосування розширеної тональності (мажоро-мінорних структур); образно-виразова роль раптових модуляцій.

Найважливішими стильовими ознаками творчості П. Чеснокова в темброво-фактурній сфері є: символічне використання антифонів, що відображують тембровий рух у просторі; герменевтичне осягнення акордового викладу та трактування лінійного руху голосів як уособлення численних, неповторних шляхів до Богу, який втілює ідею собору; семантичне застосування церковних педалей, ісонів – символів набуття тверді, опори, віри; особливе значення сольного співу як смислового акценту у хоровій партитурі; застосування технік темброінтонування.

В аспекті формотворення атрибутами авторського стилю П. Чеснокова є: збереження принципу строфи (завдяки темброінтонуванню, зіставленню різних груп голосів, гармонічних засобів); згладження меж строф шляхом варіювання кадансових зворотів та через наявність мелодико-тематичних арок; подолання статичності канонічної форми шляхом зміни фактурної щільності, тембрового та гармонічного оздоблення тощо.

6. Визначено, що творчий шлях П. Чеснокова як композитора містить 5 основних періодів:

1) початковий, перший світський період (1895–1905), відзначений появою світських хорових та вокальних (романси) творів та окремих духовних композицій;

2) перший літургійний період (1906–1909), позначений створенням перших масштабних духовних опусів (літургійних циклів, змінних піснеспівів тощо);

3) другий світський період (1909–1911), пов'язаний з особливим інтересом до хору *a capella*, а також поверненням митця до образів поетичної лірики;

4) другий літургійний період (1912–1917), відзначений створенням авторської жанрової моделі циклів Всенощного бдіння та Літургії, а також увагою до жанрів духовного концерту;

5) третій світський період (1917–1944), позначений вимушеною відмовою від духовно-церковних жанрів та образів, а також зверненням до народнопісенної сфери.

7. Систематизовано композиторську спадщину П. Чеснокова та запропоновано її жанрову типологію за такими параметрами:

- 1) за сферою функціонування: духовні та світські;
- 2) за способом виконання: виключно вокальні (духовні твори) та суто вокальні і вокально-інструментальні (світські твори);
- 3) за виконавським складом: хорові а) твори а capella (духовні) та б) хорові (а capella та з супроводом фортепіано) і вокальні (з супроводом фортепіано) світські твори;
- 4) за акустичною структурою: а) темброво-однорідні (духовні, а також світські хорові а capella); б) темброво-неоднорідні (світські вокально-інструментальні) твори;
- 5) за гендерним складом (духовні твори для чоловічого хору, духовні та світські твори для жіночого чи дитячого хору та для мішаного хору, світські вокально-інструментальні твори для чоловічих голосів);
- 6) за типом вербального тексту: духовні твори на канонічні біблійські тексти, а також світські твори на авторські поетичні тексти та на фольклорні тексти;
- 7) за жанровим призначенням: літургійні жанри, церковні треби, паралітургійні жанри, концертні твори;
- 8) за жанровим типом композиції: великі циклічні композиції (Всенощне бдіння, Літургія, Панахида, Молебень, Вінчання), циклічні ансамблеві композиції (Запричастні концерти, Причастни, Задостойники, Прокіми), окремі змінні (тропарі, стихири, ірмоси тощо) та незмінні піснеспіви; хорові мініатюри, романси;
- 9) за типом тематичного матеріалу: оригінальні твори; обробки церковних розспівів; обробки фольклорних наспівів.

8. Введено до наукового обігу сучасної української музикології літургійні цикли ор. 50 «Всенощне бдіння звичайного розспіву» та «Літургія св. Іоанна Златоуста звичайного розспіву» П. Г. Чеснокова та здійснено їх музикознавчий аналіз. Жанрово-стильовими ознаками цих творів є концертність (використання прийомів наскрізної драматургії, прийомів тембризації, принципів concertando), стрункість та цілісність композиції, стилістична єдність обраної мелодико-інтонаційної основи, моноритмічний виклад музичного тексту.

9. На основі проведеного компаративного аналізу 3-х циклів «Всенощного бдіння» П. Г. Чеснокова (ор. 21, ор. 44, ор. 50) зроблено висновок про змістовні трансформації у характері трактування канонічного тексту в літургійних творах (від суто концертного до більш аскетичного розуміння), що відбулися упродовж творчого життя митця. Поряд з прийомами аранжування церковного мотиву, які зберігають його архаїчність, П. Г. Чесноков застосовує суто концертні прийоми, насамперед – наскрізну драматургію образно-тематичного розвитку, принципи тембризації та контрасту. Поєднання зазначених сфер повністю уведене у контекст церковного обіходу, уможливорює органічне звучання цих творів як за богослужінням, так і на концертній естраді.

Вірність православної культурній традиції стала своєрідним моральним імперативом особистісного та творчого буття композитора. Саме тому дослідження

знакової ролі П. Чеснокова як зберігача культурних традицій духовного музичного мистецтва православного зразку є актуальним завданням сучасного музикознавства.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Воскобойнікова В. В. Знаменний розспів як основа богослужбово-співочої системи на Русі // Теоретичні та практичні питання культурології : зб. наук. ст. / Нац. музична академія України. Мелітополь, 2008. Вип. 25. Ч. 3. С. 85–90.
2. Воскобойнікова В. В. Жанрове розшарування «Цілонічного пильнування» в культурно-історичному розвитку // Культура України : зб. наук. пр. / Харківська держ. академія культури. Харків, 2013. Вип. 41. С. 276–284.
3. Voskoboynikova V. The genres of canonical orthodox music and their interpretation in the works of the 17th – early 20th c. composers (Воскобойнікова В. В. Авторська інтерпретація канонічних жанрів православної духовної музики в композиторській творчості XVII – поч. XX ст.) // Культура України. Серія: Мистецтвознавство : зб. наук. пр. / Харківська держ. академія культури. Харків, 2015. Вип. 50. С. 124–132.
4. Воскобойнікова В. В. Літургійні твори П. Чеснокова в контексті взаємодії канонічного та авторського начал в циклічних жанрах православної духовної музики // Наук. збірки Студії музикознавчі / Львівська нац. музична академія ім. М. В. Лисенка. Львів, 2015. Вип. 35. С. 248–258.
5. Воскобойнікова В. В. Інтерпретація християнської символіки в літургійних жанрах православної музики // Культура України : зб. наук. пр. / Харківська держ. академія культури. Харків, 2017. Вип. 56. С. 45–56.
6. Воскобойнікова В. В. Композиторська діяльність П. Г. Чеснокова: спроба системної періодизації // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті: зб. наук. пр. за ред. В. Я. Даниленка. / Харківська держ. академія дизайну та мистецтв. Х, 2017. № 4. С. 111–116.
7. Воскобойнікова В. В. Знаменный распев как сущность и основа богослужбного пения // Культура та інформаційне суспільство XXI століття : матеріали наук. конф. молодих учених, 25–26 квіт. 2006 р. / Харків : ХДАК, 2006. С. 159–160.
8. Воскобойнікова В. В. Гармонизации и обработки знаменного распева в композиторском творчестве // Культура та інформаційне суспільство XXI століття : матеріали наук. конф. молодих учених, 24–25 квіт. 2007 р. / Харків : ХДАК, 2007. С. 120–121.
9. Воскобойнікова В. В. Відродження виконавських традицій духовної хорової музики в Україні на межі XX–XXI ст. // Культура та інформаційне суспільство XXI століття : матеріали всеукр. наук.-теорет. конф. молодих учених, 23–24 квіт. 2009 р. : до 80-річчя Харківської державної академії культури. / Харків : ХДАК, 2009. С. 125–126.
10. Воскобойнікова В. В. Діалог інонаціональних культур у генезисі знаменного розспіву (історико-філософський аспект) // Культура та інформаційне суспільство

XXI століття : матеріали всеукр. наук.-теорет. конф. молодих учених, 19–20 квіт. 2012 р. / Харків : ХДАК, 2012. С. 125–126.

11. Воскобойнікова В. В. Жанрове розшарування «Цілонічного пильнування» в культурно-історичному розвитку // Культура та інформаційне суспільство XXI століття : матеріали всеукр. наук.-теорет. конф. молодих учених, 18–19 квіт. 2013 р. / Харків : ХДАК, 2013. С. 117–118.

12. Воскобойнікова В. В. Соборность как сущность и основа православной музыкальной культуры // Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку : матеріали міжнар. наук. конф. 26–27 листоп. 2015 р. / Харків : ХДАК, 2015. С. 237–239.

13. Воскобойнікова В. В. Взаємодія літургічних жанрів у творчості П. Г. Чеснокова // Культура та інформаційне суспільство XXI століття : матеріали всеукр. наук.-теорет. конф. молодих учених, 22–23 квіт. 2015 р. / М-во культури України, Харків. держ. акад. культури, Нац. акад. мистецтв України, Ін-т культурології / редкол.: В. М. Шейко та ін. / Харків, 2015. С. 75–76.

14. Воскобойнікова В. Взаємодія світського та духовного в циклічних жанрах православної духовної музики кінця XIX - початку XX ст. // Музикознавчі студії : тези всеукр. наук.-практ. конф. молодих науковців, 25–26 лют. 2015 р. / Львів : Нац. муз. акад. ім. М. В. Лисенка., 2015. С. 20–22.

15. Воскобойнікова В. В. Развитие православной философской мысли в XIX – нач. XX ст. // Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку : матеріали міжнар. наук. конф. 24–25 листоп. 2016 р. / Харків : ХДАК, 2016. С. 244–246.

16. Воскобойнікова В. В. Філософсько-естетичні погляди Павла Чеснокова як митця культурної доби Срібного століття // Культура та інформаційне суспільство XXI століття : матеріали всеукр. наук.-теорет. конф. молодих учених, 21–22 квіт. 2016 р. / Харків : ХДАК, 2016. С. 103–105.

17. Воскобойнікова В. В. Інтерпретація жанрового структурно-семантичного інваріанту Всенощної в циклі П. Г. Чеснокова «Главнейшие песнопения Всенощного бдения» // Мистецтво та шляхи його омислення в дослідженнях молодих науковців : Матеріали XVII Міжнародної наук.-творч. конф. студентів та аспірантів / Харк. нац. ун-т мистецтв ім. І. П. Котляревського ; ред.-упоряд. М. Ю. Борисенко / Х. : Вид-во «Водний спектр Джі-Ем-Пі», 2017. с. 8–10

АНОТАЦІЇ

Воскобойнікова В. В. «Творча діяльність П. Г. Чеснокова в контексті православної музичної культури кінця XIX – 1-ї половини XX ст.» – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступенів кандидата мистецтвознавства (доктора філософії) за спеціальністю 17.00.03 – «Музичне мистецтво» (02 – Культура і мистецтво). – Харківський національний університет мистецтв імені І.П.Котляревського, Міністерство культури України, Харків, 2018.

Дисертація присвячена висвітленню творчої діяльності П. Г. Чеснокова в контексті православної музичної культури кінця ХІХ – 1-ї половини ХХ ст. Один з найвидатніших духовних композиторів Срібної доби, П. Г. Чесноков (1877–1944) у своїй творчості узагальнив досягнення тисячолітнього розвитку православної хорової традиції. В дисертації реконструйовано творчий шлях П. Г. Чеснокова, систематизовано його мистецький доробок, здійснено періодизацію композиторської діяльності митця та запропоновано її жанрову типологію. Творчу постать П. Г. Чеснокова розглянуто в історико-культурному контексті кінця ХІХ – 1-ї половини ХХ ст., розкрито його роль як знакової особистості Срібної доби.

Окреслено основні етапи становлення та розвитку православної філософської думки та її вплив на розвиток богослужбового співу, висвітлено особливості віддзеркалення релігійно-філософських ідей Срібної доби у музичному мистецтві, зокрема у творчості П. Г. Чеснокова. Охарактеризовано художньо-естетичні засади творчої діяльності митця та виявлено жанрово-стильові особливості його композиторської творчості.

Особливу увагу в дисертації приділено дослідженню літургійних жанрів православної музичної традиції, насамперед Всенощного бдіння, висвітленню його герменевтичного сенсу, а також виявленню історичних особливостей авторського інтерпретування канонічних жанрів. Визначено специфіку еволюції літургійних жанрів у творчості П. Г. Чеснокова, окреслено її основні етапи та чинники. Введено до наукового обігу маловідомі цикли П. Г. Чеснокова «Всенощне бдіння звичайного наспіву» та «Божественна літургія Св. Іоанна Златоуста» ор. 50. Здійснено компаративний аналіз циклів Всенощного бдіння (ор. 21, ор. 44, ор. 50) та Літургії (ор. 50), створених композитором.

Ключові слова: П. Г. Чесноков, творча діяльність, авторський стиль, православна музична традиція, літургійні жанри, композиторська творчість, Всенощне бдіння, Новий напрям, православна релігійно-філософська думка.

Воскобойникова В. В. «Творческая деятельность П. Г. Чеснокова в контексте православной музыкальной культуры конца ХІХ – 1-й половины ХХ ст.» – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения (доктора философии) по специальности 17.00.03 – «Музыкальное искусство» (02 – Культура и искусство). – Харьковський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського, Міністерство культури України, Харків, 2018.

Диссертация посвящена освещению творческой деятельности П. Г. Чеснокова в контексте православной музыкальной культуры конца ХІХ – 1-й половины ХХ ст. Один из выдающихся духовных композиторов Серебряного века, П. Г. Чесноков (1877–1944) в своем творчестве обобщил достижения тысячелетнего развития православной хоровой традиции. В диссертации реконструирован творческий путь П. Г. Чеснокова, систематизировано его музыкальное наследие, осуществлена периодизация композиторской деятельности художника и предложена его жанровая типология. Творческая личность П. Г. Чеснокова рассмотрена в историко-культурном

контексте конца XIX – 1-й половины XX ст., раскрыта его роль как знаковой фигуры Серебряного века.

Очерчены основные этапы становления и развития православной философской мысли и ее влияние на развитие богослужебного пения, исследованы особенности отражения религиозно-философских идей Серебряного века в музыкальном искусстве, в частности, в творчестве П. Г. Чеснокова. Охарактеризованы художественно-эстетические средства деятельности художника и выявлены жанрово-стилевые особенности его композиторского наследия.

Особенное внимание в диссертации уделено исследованию литургических жанров православной музыкальной традиции, прежде всего Всенощного бдения, освещению его герменевтического смысла, а также выявлению исторических особенностей авторской интерпретации канонических жанров. Определена специфика эволюции литургических жанров в творчестве П. Г. Чеснокова, очерчены ее основные этапы и факторы. Введены в научный обиход малоизвестные циклы П. Г. Чеснокова «Всенощное бдение обычного напева» и «Божественная литургия Св. Иоанна Златоуста» op. 50. Осуществлен компаративный анализ циклов Всенощного бдения (op. 21, op. 44, op. 50) та Литургии (op. 50), созданных композитором.

Ключевые слова: П. Г. Чесноков, творческая деятельность, авторский стиль, православная музыкальная традиция, литургические жанры, композиторское творчество, Всенощное бдение, Новое направление, православная религиозно-философская мысль.

Voskoboinikova V. V. “P.G. Chesnokov’s creative activity within the context of Orthodox Christian music culture of the late XIX – 1st half of the XX cent.” – Qualifying scientific work on the rights of manuscripts.

Thesis for the degree of Candidate of art studies (doctor of philosophy) in specialty 17.00.03 – “Musical Art” (02 – Culture and Art). – Kharkiv National University of Arts named after I. P. Kotlyarevsky, Ministry of Culture of Ukraine, Kharkiv, 2018.

This dissertation is dedicated to creative activity of P.G. Chesnokov within the context of Orthodox Christian music culture of the late XIX - 1st half of the XX century. P.G. Chesnokov (1877–1944) is one of the most prominent sacred composers of the Silver age, who has summarized the achievements of thousand years of the Orthodox choral tradition development.

Nevertheless, the figure of this artist has been inadequately little researched and understood yet. It is addressed either on the level of general life experience together with composing and performing activity review (O. Borysova, N. Pogorelova, N. Gulyanytska, K. Dmytrevska, L. Kravets, N. Kuzina, O. Kovaliov, A. Nefiodov, K. Nikitin, S. Osadcha, I. Sapunova, O. Skobeleva, D. Yakovleva), or on the level of highlighting of particular aspects of the composer’s activity in a music history, music theory, or music aesthetics research context level (V. Boyko, I. Gardner, N. Herasimova-Persydska, N. Gulianytska,

S. Zvereva, O. Kovalyov, V. Martynov, V. Metallov, V. Medyshevskiy, M. Nikushina, S. Osadcha, M. Rakhmanova, O. Skobeleva, N. Sereda, O. Stakhevytch, O. Urvantseva, O. Tsuranova). The overall systematic analysis of P. Chesnokov's creative activity and composer's heritage is being carried out for the first time.

The understanding of P. Chesnokov's art is impossible without understanding of the hermeneutic meaning of Christian symbols that can be found all through his texts, acts and structure of divine services and through musical aspects as well. Particular attention has been paid to the research of liturgy genres of the Orthodox Christian musical tradition, Night-lon Vigil in particular, highlighting its hermeneutical meaning and discovering features of the author's interpretation of canonical genres in historical aspect.

This dissertation defines the main stages of establishment and development of the Orthodox Christian school of thought and examines special aspects of mirroring of Silver Age religious and philosophical ideas in music and in P. Chesnokov's art in particular.

This dissertation reconstructs the artistic journey of P. Chesnokov and systematizes his creative legacy. It also divides P. Chesnokov's activity in main stages and suggests a genre typology for it.

During the process of reconstruction of P. Chesnokov's artistic journey and systematization of his artistic heritage, the author has for the first time in musical studies made a periodization of Chesnokov's composing activity and defined its main stages:

1) initial, first secular period (1895-1905), marked by secular choral and vocal (lieders) works and individual sacred works;

2) first liturgical period (1906–1909), marked by creation of first major sacred opuses (liturgical cycles, interchangeable chants in particular);

3) second secular period (1909–1911), associated with special interest towards a capella chorals as well as artist's return to poetical and lyrical forms.

4) second liturgical period (1912–1917), marked by creation of signature genre model of All-night vigil and Liturgy cycles as well as attention towards sacred concert genres;

5) third secular period (1917–1944), marked by the forced renunciation of sacred and ecclesial genres and forms as well as attention towards folk songs.

This dissertation characterizes artistic and aesthetic principles of P. Chesnokov's art and discovers genre and stylistic features of his composer activity, which were mainly determined by his affiliation to the New trend of sacred arts, that was aimed towards search of ways for renovation of the Orthodox Christian sacred music via approaching ancient chants and new interpretation of the ecclesial canon.

This dissertation defines the specifics of evolution of liturgy genres in P. Chesnokov's music as well as its main stages and causes. It introduces into scientific practice such little-known cycles of P. Chesnokov as "Regular chant for the all-night vigil" and "Divine Liturgy of John Chrysostom" hor. 50. On the basis of the comparative analysis of three P. Chesnokov's "All-night Vigil" cycles (hor. 21, hor. 44 and hor. 50) author makes a conclusion about semantic transformations in principles of composer's interpretation of the canonical text in his liturgical works, which changes from solely concert towards more ascetical conception. Along with methods of arrangement of the

ecclesial theme, which save it's archaic nature, P. Chesnokov's uses solely concert methods, firstly the through-composed dramaturgy of the imagery and theme development, principles of pitchisation and contrast. The junction of these fields after being fully introduced into the context of an ecclesial customs, makes possible the seamless sounding of these works during divine services and secular concerts alike.

The artistic personality of P. Chesnokov has been examined in the historical and cultural context of the late XIX - 1st half of XX century, his role as the significant individual of the Silver age has been denoted. The loyalty to the Orthodox Christian cultural tradition has become a moral imperative of sorts for the private and artistic life of the composer. This is why the research of the prominent role of P. Chesnokov as a keeper of cultural traditions of sacred Orthodox musical art is an important task for the modern musicology.

Key words: P. G. Chesnokov, creative activity, Orthodox musical tradition, liturgy genres, composing activity, All-night Vigil, New trend of ecclesial chant, Orthodox religious and philosophical school of thought.